

RECENSIONER

Billy Ehn & Orvar Löfgren: *När ingenting särskilt händer. Nya kulturanalyser*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Stockholm/Stehag 2007. 264 s. ISBN 978-91-7139-797-3.

Omslaget till Billy Ehns och Orvar Löfgrens bok *När ingenting särskilt händer: Nya kulturanalyser* pryds av en uggle i flykten, fotograferad av förläggaren och fotografen Brutus Östling. Bildkategorin fåglar i flykten står högt i kurs bland naturfotografer, inte minst för att den ställer upp en mängd svårigheter. Det är en utmaning att fånga flygande ugglor. Detsamma kan sägas om författarnas ämnesval. Boken riktar nämligen blicken mot väntelägen, dödtid och annat som vi på olika sätt tar oss igenom på väg mot de ”verkliga” händelserna. Det som behandlas är med andra ord det som sker mitt emellan de händelser kulturforskare annars brukar studera. Detta kräver ett vässat seende och ett kreativt användande av nya och gamla metoder.

Hur forskar man då om dessa mellanrum? Författarna har i klassisk kulturanalytisk anda försökt tänka brett och sökt sig fram bland många olika sorters material. Det är tydligt att de mediterat länge och mycket över problematiken och exemplen, vinklingarna och infallen är många. Boken inleds med en iakttagelse från en kassakö i ett snabbköp och avslutas med ett kapitel där erfarenheterna från en sjukhusvistelse får binda samman bokens olika teman. Titeln är hämtad från ett samtal med en granne. Men i övrigt har inte deltagande observation eller intervjuer fått så stort utrymme. Viktiga bidrag kommer från en stor mängd papperslappar med tankar kring bokens teman som författarna bett studenter skriva ned i samband med föreläsningar. Citat från dessa dyker upp med jämna mellanrum, men det flitigast utnyttjade materialet är snarare exempel från skönlitteraturen och i viss mån konsten. På ett sätt är det lite synd, studenternas svar är intressanta och det hade varit spännande att ta del av fler. Samtidigt förstår man poängen med strategin. Teman som tomhet, mental frånvaro och händelselöshet är svåra att behandla med traditionella metoder. ”I stället får man söka i spring-

orna mellan aningar, förnimmelser och associationer”, skriver författarna själva (s. 11). Det ligger förstås en hel del i det. Skönlitteraturens och konstens förmåga att ge ord och uttryck åt det som bara är tillgängligt för en intuitiv förståelse blir då ett passande transportmedel in i tomrummens kulturella landskap, ett sätt att resa sidledes mot det man vill veta mer om.

En bärande tanke i boken är att ingenting mänskligt är meningslöst. Kulturens fält är så omfattande att inte ens tomheten går fri. För att fånga detta stora fält av mening som så att säga befinner sig under radarn, otillgängligt för den vanliga etnologiska blicken, uppfinner författarna begreppet ”mikrodramer”. Ordet avser den laddade sociala dynamik som ligger dold i de vardagliga sammanhangen. Scenen från kassakön beskriver t.ex. hur det som ser ut som död väntan på mera ”egentliga” händelser, i själva verket kan vara en hemlig tävling om vem som kan hinna först ut ur butiken. Vad som står på spel är kanske oklart, men pulsen höjs oavsett.

Ett centralt verktyg är språket. De subtila sammanhangen kräver en nyansrik framställning och författarna vet vikten av att välja orden väl. Som läsare får man många fina aha-upplevelser, inte minst framkallade av en typisk Ehn-Löfgrensk uppfinningsrikedom. Metaphorer är viktiga pedagogiska redskap och man får sig många till livs under läsandet. Somliga av dem drar formmässigt mot *kenningen*; ta t.ex. ”drömfabriker”, ”fantasimuskler” eller ”längtans arenor”. Ibland har kanske produktionen av språkliga finesser arbetat på lite för höga varvtal, t.ex. när graviditetens särskilda sorts väntan beskrivs som ”dräktig av kön, sexualitet och kärlek” (s. 58) och som ”pregnant” (s. 61). Men det finns också många passager som är anslående vackert skrivna och som framkallar just den där känslomässiga och intuitiva förståelsen som är en så viktig dimension av all kunskap. I kapitlet om försvinnandets och bortglömandets kulturella processer kan man bl.a. läsa följande pärla bland etnologiska one-liners: ”Det vimlar av brödrostar och receptsamlingar som vilsna vandrar mellan köket och det undermedvetna” (s. 201).

Författarna har samlat sina frågeställningar under fyra huvudteman som fått var sitt kapitel med rubrikerna "Väntan", "Rutin", "Dagdröm" och "Försvinnande".

Kapitlet "Väntan" inleds med frågan om hur en så till synes oansenlig syssla kan väcka så starka känslor. Att vänta på någonting kan driva den lugnaste till vansinnets gräns, trots att ingenting egentligen händer. I problematiken döljs en mängd outtalade överenskommelser om vad och vem som har rätt att dröja, och om hur den som väntar ska bete sig. Kapitlet kretsar därefter kring frågan om hur människor genom den moderna historien skolats in i väntans kulturella former. Begreppet *dödtid* har sin egen historia, kopplad till förväntningar och normer som glider och förändras. Viktigast är kanske en förändring i tidsuppfattning – i stället för att utgå från konkreta mänskliga aktiviteter som t.ex. hur mycket arbete man orkar med innan det är dags att vila, har tiden kommit att uppfattas som något externt, som rullar på utan att vänta in människor. I och med det uppstår ett betydligt mer krävande synkroniseringsarbete. Ibland måste man därför klämma in mer på kortare tid – simultankapacitet har blivit en viktig färdighet. Ibland uppstår å andra sidan tomrum, händelselösa tidsrymder präglade av en enerverande diskrepans mellan det man borde eller vill få gjort och det som verkligen sker.

Egentligen finns en dimension av väntan i alla aktiviteter; i allt som människor är inblandade i uppstår spänningsfält mellan aktiva och passiva aspekter. Men vad händer då medan vi väntar? En hel del. Det visar sig att väntan som aktivitet utgörs av mikrotekniker, av kroppshållningar, små tidsfördriv och en mängd sociala signaler. I detta döljer sig ett helt kodsysteem. Inte minst, konstaterar författarna, är väntan *könad*: vissa sätt att vänta anses passande för män men inte för kvinnor. Väntans mikrodramer är alltså laddade med makt och aktiverar en mängd hierarkiska strukturer. Att hålla någon på halster är ett beprövat sätt att utöva dominans. "Väntan är alltså inte bara ett intetsägande vakuum mellan nu och sedan, utan ett eldfängt kulturellt utrymme" beskriver författarna (s. 74).

Vad som händer när man slår på autopiloten i livet diskuteras i kapitlet "Rutin". Med utgångspunkt i hemmet, arbetsplatsen och andra ställen där vardagslivets repetitiva karaktär gör det möjligt att klara av sina sysslor utan att vara helt och hållet närvarande, funderar författarna på hur rutinen beskrivs utifrån olika utgångspunkter. Är den en stödkorsett eller en tvångströja? Det senare ställningstagandet exemplifieras bl.a. genom Chaplinfilmen *Moderna tider*, där industrimänniskan förlorar sin

mänsklighet genom att göra maskinernas rigida serier av moment till sina egna. Det förra ställningstagandet poängterar å andra sidan hur rutinen kan vara ett sätt att spara engagemang och tankekraft till andra saker. Att drömma och fantisera t.ex. Eller bara orka med i största allmänhet. I kapitlet finns en passage om hur människor som blivit utbrända plötsligt förlorade förmågan att gradera olika beslut i förhållande till varandra. Även småsaker blev då oöverstigliga.

Vanorna bygger på att livet går sin gilla gång och att inte mycket tycks förändras från dag till dag. Men en del av denna oföränderlighet är skenbar. Just genom att betraktas som betydelselösa får de små handlingarna stor potential. Den ena lilla handlingen läggs till den andra och så småningom kan betydelsefulla saker hända. Vanorna utgör en "oberäknelig underström som kan vända livet i olika riktningar" (s. 83).

Inte desto mindre vilar rutinen på en cyklisk aspekt av tillvaron. Även om allting är i "flödande tillblivelse" är det få händelser som bara händer en gång. Det är det som är nyckeln till rutinens betydelse, den gör det möjligt att ransonera sitt engagemang, men vad som kanske är viktigare är att den spränger gränsen mellan nuet och framtiden. Man vet helt enkelt vad som kommer att hända i nästa ögonblick. "Rutinen", skriver författarna, "hör till livets grundformer och bidrar till att göra samhället möjligt" (s. 116).

I kapitlet "Dagdröm" beskrivs vakendrömmarna som en kulturell praktik. Men hur studerar man något som endast tycks pågå inuti människan? Svaret ligger i drömandets kontextbundna karaktär. De tidigare kapitlens teman *väntan* och *rutin* visade sig vara tätt sammanvävda med platser, tider och rekvisita. På samma sätt närs drömmarna av det materiella, av favoritfåtöljen, bilkön eller spegeln. Drömandet hämtar sitt arbetsmaterial från många olika håll, inte minst från medier, konsumtion, film och litteratur. "Den mest luftiga fantasi har sin egen infrastruktur" (s. 152). Precis som de tidigare kapitlen fokuserat på hur människor växlar mellan olika grader av närvaro, beskriver författarna här hur drömandet gör det möjligt att lämna det omedelbara och utforska något annat.

Dagdrömandet nedvärderas ofta och ses som sinnebilden av improduktivitet och kraftlöshet. Men i själva verket är drömandet också ett arbete, och ett viktigt sådant. "Utan inbillningar skulle man ha svårt att föreställa sig något annat än det uppenbara", skriver författarna (s. 188). Och alldenstund drömmarna är ett slags verklighetsflykt är de också viktiga av alldeles motsatt

anledning. De gör det ofta möjligt att stanna kvar i det inte alltid så tillfredsställande vardagslivet (s. 189).

Kapitlet "Försvinnande" rör sig på vad som borde vara hemmarker för etnologer. Var det t.ex. inte dokumentationen av det försvinnande bondesamhället som var det definierande projektet för ämnet en gång i tiden? Detta visar sig dock vara en synvilla. Upphörandets dynamik intresserade inte den tidens forskare, det gällde i stället att ta den sista chansen att rädda det man kunde undan förgängelsen. Även nu, menar författarna, är kulturforskare märkligt ointresserade av hur saker och ting faller i glömska. Det är tillblivelsen av nya fenomen man fokuserar på. Kapitlet riktar alltså sökarljuset mot "tillblivelsens bortvända ansikte: den kulturella förslitningen, hur ting, tankar och föreställningsvärldar sakta bleknar eller blir onödigt barlast som snabbt ska lämpas överbord" (s. 194). Bland det som äger rum när ingenting särskilt händer är nämligen försvinnandet en viktig del.

Vad gör försvinnandet med oss? I kapitlet får vi möta konstnären Michael Landy, som noggrant katalogiserade och sedan destruerade varenda en av sina ägodelar. Det är jobbig läsning, tanken på att göra av med alla de saker man gillar att se på, använda och minnas kring är drabbande. Men samtidigt finns befrielse att hämta i att glesa ut i förråden. Tingen spinner nämligen sina nät kring oss människor och begränsar lika mycket som de möjliggör. I själva verket fattar vi dagligen en mängd beslut om vad som ska kastas och glömmas. Men många andra saker pyser liksom iväg utan att något aktivt har gjorts för att befordra deras avfärd. I minnets och glömskans hanteringar finns en ofta olöslig konflikt mellan önskan att bli av med saker och behovet av att ändå ha dem kvar. I detta spänningsfält uppstår något som författarna döper till *kulturell erosion*. Som tektoniska plattor skaver mot varandra, gnager också försvinnandets motstridiga känslor inom oss. Resultatet blir en komplex erfarenhet där det vi försöker glömma aldrig riktigt lämnar oss, och det vi inte vill släppa ändå oundvikligen naggas i kanten.

Kapitlet "Utvägar" är en avslutning, men den syftar inte till att skapa en sammanhängande väv av alla de trådar som boken nystat upp. Det skulle för övrigt vara mycket svårt. Drivna snarare av ett envist sökande efter nya infallsvinklar än av ambitionen att mejsla ut ett enda argument och underbygga det, har författarna samlat ihop en mängd spännande gåtor som ofta är större än sina lösningar. De böcker jag tycker bäst om brukar vara de som förutom att vara späckade med små och stora

upplysningar, dessutom inspirerar till att titta upp och fundera vidare på egen hand. Det här är den sortens bok.

Erik Ottoson, Uppsala

Humaniora i yrkeslivet. Fredrik Schoug (red.). Rapport nr 2008: 249. Utvärderingsenheten: Lunds universitet 2008. 151 s. ISSN 1401-775X.

Det var inte länge sedan jag undervisade etnologistudenter med målet att de skulle bli forskare. Jag berättade för nybörjarna hur man bar sig åt för att komma in på forskarutbildningen. Det var rena rama värvningskampanjen. Att de flesta, nästan alla, i själva verket senare valde en annan bana var sekundärt. Det var forskning som gällde.

Idag är det annorlunda. Nu talar jag i stället om för A-studenterna vilken användning de har av sina etnologiskunskaper i arbetslivet utanför akademien. Jag säger att vi etnologer lär ut färdigheter som vi tror att arbetsgivare efterfrågar, t.ex. att självständigt ta fram kunskap, göra inträngande intervjuer och klarsynta observationer, se på det invanda med nya ögon och skriva god svenska. Dyker det upp speciella forskarbegåvningar i lektionsalen är det snarare så att de varnas för hur svårt det är att bli (och vara) doktorand.

Den här förändringen är etnologer förstås inte ensamma om. Minskad studenttillströmning och strypningen av forskarutbildningen har de senaste åren drabbat så gott som alla humanistiska ämnen. Lärarna har därför överlag tvingats tänka om rejält. Nyfikenhet och bildningstörst är visserligen fortfarande viktiga drivkrafter för universitetsstudier, men de har fått konkurrens. De nya ledorden är "nytta", "arbetslivsanknytning", "yrkesutbildning" och "anställningsbarhet". Sådana mål ligger bakom utbildningar som det fyraåriga Kulturanalysprogrammet i Umeå och den tvååriga mastern MACA i Lund/Köpenhamn. Där får studenterna lära sig att tillämpa kulturanalys i arbetslivet.

Men vad säger studenterna själva om meningen med humanistiska studier? Vilka kunskaper och färdigheter får de i praktiken och hur användbara är de på arbetsmarknaden? Det här är frågor som Fredrik Schoug och Charlotta Zettervall ställer i en utredning om humanioras betydelser i arbetslivet. Genom intervjuer och enkäter med studenter som avslutat sin utbildning vid Lunds universitet, med betyg bl.a. från HT-området